

TERZIJDE

HUGO CLAUS' TONEELSTUK *THUIS* (1975) EN DE KRITIEK

Hugo Claus' "toneelspel in drie bedrijven" *Thuis* werd voor het eerst opgevoerd en gepubliceerd in 1975. Enige tijd daarvoor had de auteur vrijaf genomen van de literatuur en zich met Silvia Kristel in Parijs gevestigd, waar begin 1975 hun zoon Arthur werd geboren. Om de regie van *Thuis* te voeren, pendelde de auteur met het vliegtuig heen en weer tussen Parijs en Amsterdam. Ongetwijfeld waren de verwachtingen hooggespannen nu Claus met een nieuw oorspronkelijk toneelspel kwam, dat in een Vlaams-klinkend idioom een door en door Vlaams milieu ocriep. De vergelijking met het bijzonder succesrijke toneelstuk *Vrijdag* uit 1969 was niet uit de lucht: hier zowel als daar komt de volksmens aan het woord en in beide gevallen staat de seksuele relatie centraal tussen een oudere man en een jonge vrouw. Wellicht heeft die vergelijking het oordeel over *Thuis* ook grondig beïnvloed.

Als ik de krantenverslagen mag geloven, werd *Thuis* bij zijn creatie door een massaal opgekomen publiek toegejuicht en bewonderd. In *Het Laatste Nieuws* van 2 oktober 1975 schreef Hugo Meert: "Het publiek was unaniem geestdriftig. De staande ovatie na afloop duurde ongewoon lang." Maar zo had de kritiek het helemaal niet begrepen. Volgens Jan Spierdijk in *De Telegraaf* had Claus "zijn publiek in de maling genomen met pseudo-Vlaams pseudo-volkstoneel" en hij omschreef *Thuis* verder als "onbezield maakwerk" (2 oktober 1975). Anderen hadden het dan weer over "de slechtste Belgenmop sinds jaren" (Jan Zitman in *Tubantia*, 29 september 1975), over "een giller van het zuiverste water" (Daniël de Lange in *De Volkskrant*, 3 oktober 1975), een "platvloers spektakelstuk" (H. van den Bergh in *Het Parool*, 1 oktober 1975), "een nogal gezochte lange Belgenmop" (Anton Deering in *Algemeen Dagblad*, 2 oktober 1975), "een futloze vaudeville", "het meest minabele toneelstuk (...) dat hij ooit heeft geschreven" (M. van Nieuwenborgh in *De Standaard*, 26 november 1975), enzovoort.

Vier jaar later zal de criticus van het weekblad *De Nieuwe* (26 oktober 1979) zonder meer stellen: "Toen *Thuis* in 1975 (er staat: 1945) te Amsterdam gecreëerd werd, deed zich een merkwaardig verschijnsel voor. 'En petit comité' werd besloten het stuk volledig te kraken. Wie het theaternieuw in Nederland, Vlaanderen of elders enigszins kent, [...] zal dat niet eens merkwaardig noemen, maar enkel 'opvallend': omdat het zo unisono, zo geconcentreerd gebeurde. Besloten werd *Thuis* een Belgenmop te noemen." Ik weet niet waarop de uitspraak steunt dat besloten werd 'en petit comité' - en wie behoorden daar dan wel toe? - het stuk volledig te kraken. Behalve misschien op een uitspraak van de auteur zelf, die een goed halfjaar na de

première in een interview stelde: "Het ging hier werkelijk om een samenzwering van enkele giflikkers van recensenten." (*De Standaard*, 28 juni 1976; *Het Parool*, 3 juli 1976).

Dat Claus' werk wel vaker negatieve tot uiterst negatieve reacties heeft uitgelokt, is bekend. Aanvankelijk kwamen die vooral uit gelovige, conservatieve of volksnationale hoek, tegenwoordig wordt niet meer zo rechtsreeks of zo expliciet op argumenten uit die hoek een beroep gedaan. Wat nog niet betekent dat de kritiek er minder virulent om geworden is.

Thuis behoort tot de vaakst geënceneerde toneelwerken van Claus. Na de première werd het stuk in 1976 te Brussel op de planken gebracht, in 1978 te Gentbrugge, in 1979 te Kortrijk en te Antwerpen, in 1984 te Gent en te Deurne, in 1988 te Mechelen, in 1996 te Antwerpen, enzovoort. De encenering in 1988 door het Mechels Miniatuur Theater deed ook Claus' geboortestad Brugge aan en in een lokaal blaadje werd de auteur in volgende bewoordingen aangepakt - en 'aangepakt' is wel het juiste woord: "Hugo Claus windt er geen doekjes om: iemand die z'n werk slecht vindt moet wel een debiel in 't kwadraat zijn. Tja, liever een debiel in 't kwadraat dan het toneelwerk van Claus goed vinden, natuurlijk. [...] Geen enkel van Claus' toneelstukken haalt het nive[a]u van z'n slechtste roman. De Nederlandse top-teatergroep Maatschappij Discordia toont in *Claus-Scribe* aan hoe krakkemikkig de toneelstukken van Vlaanderens Zelfgenoegzaamste Vetzak wel zijn. [...] *Thuis* is een oppervlakkig, flauw en zeer slordig in mekaar geflanst stuk dat enkel en alleen door z'n onderbroekhumor volk lokt. Overjaarse grappen, verregeaande vulgariiteiten, een banale thematiek. Een stuk dat door acteurs zonder veel acteertalent gespeeld kan worden. Een stuk? Welja, laten we beleefd blijven..."

Tussen haakjes. Het is deze beleefde criticus blijkbaar ontgaan dat de eerste regel van de wellevendheid gebiedt dat je jezelf even voorstelt, maar neen, deze onverschrokken strijder voor kwaliteit, verfijning en cultuur publiceert zijn drol anoniem.

Mij verbaast het telkens weer dat Claus' werk in het algemeen en het toneelstuk *Thuis* in het bijzonder dit soort fulminaties vermag op te wekken.

De enige criticus die zonder meer de verdediging van het stuk op zich nam, nl. Willem Jan Otten in het weekblad *Vrij Nederland* van 11 oktober 1975, maakte een dik halfjaar later toch een onderscheid tussen enerzijds "de sowieso uitstekende, en dikwijls zelfs ontroerende tekst" en anderzijds "de inderdaad klunzige en houterige regie (van Claus zelf)" (*Vrij Nederland*, 26 juni 1976).

Welke waren nu de belangrijkste bezwaren van de critici? Nogal wat bezwaren hielden verband met het feit dat het een Nederlandse opvoering betrof van een door en door Vlaams toneelspel, wat vooral volgens Vlaamse critici de voorstelling deed ontwaarden in een karikatuur. Dit is bijzonder opvallend omdat dit soort negatieve geluiden helemaal niet te beluisteren viel toen *Vrijdag* enkele jaren eerder in hetzelfde Amsterdam - zij het niet als zogenaamd vrije productie - voor het eerst gespeeld werd. Wel integendeel gold het feit dat Nederlandse acteurs Claus' kunst-Vlaams ten tonele brachten toen als een geweldig pluspunt.

Ik denk dat een ander bezwaar meer hout snijdt, nl. het herhaaldelijk gesignaleerde onevenwicht tussen de tragische en de komische elementen in het stuk. Volgens de enen kreeg het komische teveel nadruk, met name in het meer platvloerse genre, waardoor het dramatische gegeven, de seksuele nood van een ouder wordend man, in de verdrukking kwam. Zelden werden begrippen als grappig, grotesk en kluchtig zo denigrerend gehanteerd. De critici reduceerden het in wezen tragikomische gebeuren tot vulgaire kolder, goedkoop amusement en banaal spektakel, tenminste: zo 'ondergingen' zij het door de auteur zelf geregisseerde stuk. "Een tragedie naverteld door een conférencier" noemde de recensent van *Het Parool* (1 oktober 1975) het.

Een laatste opvallend bezwaar luidde dat *Thuis* niet oogde als een homogeen en geloofwaardig stuk. Om dit toe te lichten schets ik even kort de plot, zoals die uit de gepubliceerde dramatekst kan worden gedistilleerd.

Het verhaal speelt zich af in de Vlaamse gemeente Kruishoutem, zeg maar in onze tijd. Het stuk draait om één personage, nl. om Theo Felix Marie Vandaele. Samen met zijn echtgenote Monique, die enige jaren ouder is, woont hij in bij de oude, demente Lena Vergote in een statig herenhuis, dat ze op lijfrente hebben gekocht. Theo Vandaeles huwelijk is volledig stukgelopen. Zijn echtgenote is in de overgangleeftijd, zij heeft sinds lang de seksualiteit afgezworen en heeft al haar verlangen gericht op het huis van mevrouw Vergote, waar ze samen met haar zoon hoopt te kunnen blijven wonen. Theo's hoofdprobleem, nl. een jarenlang tekort aan erotische bedrijvigheid, komt aan de oppervlakte als die zoon, Rik, na langdurige afwezigheid thuis komt en een vriendin meebrengt, het verrukkelijke verpleegstertje Sonja. Theo stort zijn hart uit bij zijn zoon en Rik biedt zijn vader zijn vriendin aan. Aldus wordt Pa Vandaele het bed in gevoerd en krijgt hij er op het 'moment suprême' een hartaanval, of beter: hij simuleert die. Enig schuldgevoel tegenover zijn echtgenote is hem niet vreemd en om zijn ontrouw goed te maken stemt hij ermee in om de tirannieke huiseigenares van kant te maken. Op die manier kan zijn echtgenote haar huis inpikken, zodat Rik, haar oogappel, een heuse thuis zou

hebben. Maar in plaats van de oude vrouw te vermoorden, ontwikkelt Pa Vandaele genegenheid voor het demente vrouwtje, een genegenheid die zich mengt met een oprisping van bronstigheid en uitmondt in een vrijpartij, zoals Willem Jan Otten het zo mooi omschrijft.

Thuis door het Nederlands Toneel Gent, seizoen 1983-1984 (Foto: Luc Monsaert)

Zoveel is duidelijk: de plot bestaat uit twee verschillende verhaaldraden, die echter als een gordiaanse knoop onlosmakelijk met elkaar verstrengeld zijn. De eerste verhaaldraad behelst de relatie tussen Pa Vandaele en de vriendin van zijn zoon, Sonja, de tweede de relatie tussen Pa Vandaele en de huiseigenares, Lena. Beide relaties mislukken: noch met de jonge vrouw, noch met de oude wordt het wat. Zoals hij er niet in slaagt de liefde te bedrijven, zo slaagt hij er ook niet in een moord te begaan. Eros noch Thanatos behoren tot het domein van Pa Vandaele. Of anders geformuleerd: niettegenstaande zijn naam is deze Theo geen 'deus', geen god die heerst over liefde en dood. Theo Vandaele belichaamt een type dat in al het werk van Claus opduikt, nl. het type van de mislukkeling, van de antiheld, van de man die zijn taak niet aankan. Niet toevallig ziet de oude vrouw in hem haar zoon, zoals Theo in wezen in haar de moeder bij uitstek ziet. Hij slaagt er niet in haar te vermoorden omdat hij nooit van haar is losgekomen, hij is haar kind: het moordverhaal wordt een liefdesverhaal. Ook in de relatie met de jonge vrouw kan hij zich niet bewijzen: hij faalt als man, m.a.w. ook zijn tweede naam, Felix, de gelukkige en de vruchtbare,

kan hij niet waarmaken. Wat zich hier afspeelt, is perfide. Het bestaat uit een omkering van de normale situatie, van de doorsnee oedipale situatie die in Claus' werk steeds weer opduikt. Het gaat hier niet om de zoon die wil slapen met de vrouw van de vader, neen, de vader wil slapen met de vrouw van de zoon, meer nog: de zoon biedt de vader zijn vrouw aan. Dat de vader mislukt, is een regelrechte aanslag op zijn vaderschap: de dienst die de zoon zijn vader bewijst, is in wezen een wraakzuchtige grap, het is een als liefde gecamoufleerde moordpoging, of als je wil: een castratie van de vader door koppelarij (vgl. G. Preusser in *Theater Heute*, 1995, nr. 5). Drijvende kracht achter dit alles is de dominante moederfiguur, naar wie Theo Vandaeles derde naam verwijst: Marie of Maria staat in Claus' werk steevast voor één van de gestalten van de almachtige Grote Moedergodin, die alle liefde opeist.

Naar de besprekingen te oordelen is in vele opvoeringen deze ondergrond van het gebeuren, met de tragiek van de onvolwassen, in wezen kind gebleven vaderfiguur, onvoldoende tot zijn recht gekomen. In de gepubliceerde tekst zijn het tragische en het komische, het dramatische en het kluchtige allebei even nadrukkelijk aanwezig. Tom van Deel, die het stuk omschreef als "een briljante tragikomedie" vatte zijn lectuur als volgt samen: "Het spel kent prachtige onontkoombare scènes, die het tragische karakter van *Thuis* benadrukken, terwijl er anderzijds heel wat in af te lachen valt. Dolzinnige momenten wisselen af met hoogst ernstige, waarin de treurnis van Pa Vandaele als een paal boven water staat." (*Prisma-Lectuurinformatie*, 1975, nr. 1922).

Hoe dit ook zij, principieel heeft *Thuis* heel wat meer te bieden dan de eerste recensenten dachten of konden vermoeden. *Thuis* is een bijzonder grappig stuk waaraan nog heel wat te ontdekken valt. Zo zou het wel eens bijzonder boeiend kunnen zijn de werkelijkheid achter dit stuk bloot te leggen.

Wie wil kan *Thuis* bekijken als een soort voorstudie van Claus' grote roman *Het verdriet van België* (1983). Overigens: in de tijd in Parijs met Silvia Kristel toen hij het wat kalmer aan wou doen, werkte de auteur precies dapper door aan deze familieroman. Theo Vandaele is een afsplitsing van Staf Seynaeve. In beide gevallen handelt het om de totale ontluistering van de vaderfiguur, die zich ontpopt als een mythomane fantast, een doorzichtige leugenaar, een onhandige opportunist, een rusteloze praatjesverkoper, die zich graag laat voorstaan op zijn kennis en zijn kunde, maar er steeds weer in slaagt er helemaal niets van terecht te brengen.

Voor beide figuren heeft de auteur zijn inspiratie in zijn eigen familie gevonden, thuis dus. Voor alle twee heeft de vader van de schrijver model gestaan. Overigens blijken ook de feiten in *Thuis* echt gebeurd te zijn, al bevat het stuk ongetwijfeld heel

wat transformaties. Het zorgen voor zieken b.v. blijkt een aloude activiteit van moeder Claus. In een interview met Ischa Meijer uit 1970 zei de auteur daarover: "Mijn moeder heeft een hobby: gekken, geesteszieken verplegen. Dat is een schande hier in Vlaanderen, dat je met een piepjonge dokter zomaar de papieren kunt krijgen om een gekkenhuisje te beginnen. Als je dan op een gemakkelijke manier een huisgenoot of zo niet meer thuis wilt hebben... Vreselijk... Maar wel prettig voor mijn moeder. Ze houdt van geesteszieken." (HP, 3 maart 1970). Van dat gegeven heeft de auteur reeds gebruik gemaakt in het vroege verhaal *Het huis van mijn vriend* uit de bundel *De zwarte keizer* (1958).

Na de première van *Thuis* bekende vader Jozef Claus in een interview met *De Telegraaf* (2 oktober 1975): "Ik kende elk woord uit het stuk. Het is ook allemaal zo gebeurd. Hugo heeft echt uit zijn herinneringen geput. [...] Ja, het is gek als je een stuk uit je leven zo op de planken ziet. [...] Die vrouw [Lena Vergote] heeft ook bestaan. Die woonde bij ons thuis vroeger." Tijdens de receptie bij de première vroeg de auteur één van zijn broers om even poolshoogte te gaan nemen. Blijkbaar was hij niet zo gerust in de reacties van zijn vader, die het portret en het verslag van zijn wedervaren in al hun natuurgetrouwheid misschien wat al te overtuigend had gevonden. Maar vader Claus vond het schitterend. De auteur vergiste zich blijkbaar van vijand: de vijand, dat bleek de verzamelde pers.

Kort na diezelfde première wist hoofdrolspeler Leo Beyers te melden dat Claus zo snel mogelijk een revanche wou (Herman van Dijk in *Gazet van Antwerpen*, 25 november 1975), wat blijkbaar gebeurde met de Vlaamse opvoering door de KVS in 1976. Maar nog ervoor liet de auteur in een interview weten dat hij niet meer voor het theater zou schrijven (M. van Nieuwenborgh in *De Standaard*, 28 juni 1976 en *Het Parool*, 3 juli 1976), een geluid dat wij ondertussen reeds vaker in allerlei gradaties en modulaties hebben mogen vernemen, maar waaraan de auteur nog nooit de hand heeft kunnen of willen houden.

Met Pa Vandaele heeft Claus een type gecreëerd dat de vergelijking kan doorstaan met andere types uit de Nederlandse literatuur, zoals Boer Vermeulen b.v., een Boer Vermeulen met iets van een Meester Pennewip dan, meer naar het ridicule toe, en dus naar het menselijke. Of zoals Willem Jan Otten stelde, "kan men zich gelukkig prijzen dat de Nederlandse toneelliteratuur er een prachtige rol heeft bijgekregen: Theo Felix Marie Vandaele, driftig en clownesk huisvader, die ondanks zijn bizarre gedrag het publiek een groeiend gevoel van onrust bezorgt, en, tenslotte, van medelijden, kenmerk van alle goede, ernstige toneel." (*Vrij Nederland*, 11 oktober 1975).

Georges WILDEMEERSCH